

Василь Бабенко
(Уфа, Башкортостан, РФ)

З ІСТОРИЇ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ УКРАЇНЦІВ БАШКОРТОСТАНУ

У статті на основі архівних матеріалів та наукової літератури розкриваються основні етапи та ступінь дослідження фольклору українців Башкортостану.

Ключові слова: українці, трансформація, традиції, фольклор, асиміляція.

Main stages and the extent of investigation of Ukrainian folklore of Bashkortostan based on archival materials and scientific literature are described in the following article.

Keywords: Ukrainians, transformation, traditions, folklore, assimilation.

В статье на основе архивных материалов и научной литературы раскрываются основные этапы и степень исследованности фольклора украинцев Башкортостана.

Ключевые слова: украинцы, трансформация, традиции, фольклор, ассимиляция

Вивчення фольклорних традицій будь-якого народу має важливе значення. Актуальність цієї проблеми зростає при дослідженні механізмів взаємодії та взаємовпливу культур різних народів у процесі їхніх історичних контактів, а також при вивченні закономірностей зміни однієї етнічної самосвідомості іншою, тобто при асиміляційних процесах, особливо для етнічних спільнот, що опинилися в іншо- чи поліетнічному оточенні.

Українці в Башкортостані є давніми поселенцями.

Перші згадки з'явилися ще на початку XVII ст., коли в Уфимському острозі на військовій службі перебувало в 1625–1626 роках – 2 «черкаса», 1629 року – 4, 1634 року – 13, а в 1636 році – 3 «черкаса»¹. У той час українське населення в регіоні було малочисельним і непостійним. У джерелах, що дійшли до нас, аж до 1730-х років про українців не згадано взагалі.

Дещо змінюється ситуація після початку будівництва Закамської, а згодом Яїцької, або Оренбурзької, оборонних ліній². З метою забезпечення будівництва фортець робочою силою, а потім і відбування караульної служби в них імператриця Анна Іоаннівна підписала ряд указів, які дозволили переселяти сюди українців. У результаті переселенського руху й природного приросту, за офіційними матеріалами V ревізії (1795), у краї нараховувалося 2,8 тис. осіб. Хоча ці цифри могли

бути заниженими. За нашими підрахунками, число українців можна збільшити до 34–45 тис. осіб³.

Буржуазні перетворення в Росії, що настали після відміни кріпосного права, сприяли розвитку переселенського руху з відносно перенаселених західних і центральних губерній на схід країни. Помітну роль у цьому русі відіграли українські губернії, що дали найбільший відсоток переселенців, у тому числі в Башкирію (у межах Уфимської губернії). Так, за Селянським подвірним переписом 1912–1913 років у губернії налічувалося 56 923 українських переселенців – 2,39 % від усього населення регіону⁴.

У радянську епоху переселення не лише не припинилося, навпаки – посилювалося. Найбільшої чисельності українці в межах Башкирської АРСР досягли в 1939 році – 92 289 осіб⁵.

У післявоєнний період їхнє число стало неухильно скорочуватися і згідно даних переписів населення в 1959 році склало 83 594 особи, 1970 року – 76 005, 1979 року – 75 571, 1989 року – 74 990, а у 2002 році – 55 249 українців⁶.

Таке стрімке зменшення чисельності українців у республіці за 63 роки пояснюється багатьма факторами. Головною тенденцією в їхньому етнокультурному розвитку на сучасному етапі є асиміляція.

Незважаючи на активні асиміляційні процеси, етнокультурна специфіка українського населення в республіці, перш за все в місцях компактного їхнього по-

селення, а це – села, зберігається. Особливо яскраво це виявляється в пісенній традиції українців, яка часто зберігає в собі більш ранні шари, аніж на материковій Україні. При цьому слід відзначити, що пісенний фольклор сьогодні займає домінуюче місце в збереженні етнічної самосвідомості українців за межами материнського етносу, у тому числі й у Башкортостані.

Дослідження українського фольклору в регіоні має давню традицію. Перші відомості сягають 1830-х років, коли російський композитор О. Аляб'єв, будучи в Оренбурзькому засланні, записував не лише башкирські, казахські, татарські, але й українські пісні. Можна припустити, що останні він записував серед оренбурзьких козаків-українців з походження. Не останню роль у його зацікавленості в зборі українських пісень відіграли дружба з українським фольклористом М. Максимовичем та їхня спільна робота над збірником українських народних пісень⁷.

Імовірно, що українською народною пісенною творчістю цікавився і відомий уфимський учений-краєзнавець Р. Ігнат'єв. Наприкінці XIX ст. він написав у м. Уфі оперу «Запорожці», що могло слугувати побічним доказом його досвіду зі збору, вивчення і обробки українського пісенного й музичного (інструментального) фольклору⁸.

Як відомо, С. Рибаків – знаний дослідник Південного Уралу, фольклорист спеціально не займався вивченням українського фольклору, але в його роботах є ряд зауважень, що стосуються й українського фольклору⁹.

Наприкінці 1938–1940-х років у республіці працювала фольклорна експедиція, очолювана відомим лєнінградським фольклористом, науковим співробітником фольклорного кабінету Інституту археології й етнографії АН СРСР Н. Колпаковою¹⁰. За результатами роботи експедиції було складено рукописні збірники. Незважаючи на те що головною метою експедиції була фіксація російської усної народної творчості, серед записів трапляються тексти українських пісень¹¹ – це найбільш ранні академічні записи українського фольклору в Башкортостані. Та якість записів, через незнання української мови, була надзвичайно низькою. Те ж саме можна сказати і про записи українських пі-

сень, здійснених наприкінці 1940-х років відомим дослідником російського фольклору Е. Померанцевою¹².

Новий етап у вивченні українського фольклору пов'язаний з роками Великої Вітчизняної війни. Улітку 1941 року до Уфи евакуювали АН УРСР, у складі якої був Інститут суспільних наук, на базі якого в червні 1942 року створили чотири інститути, у тому числі – Інститут народної творчості й мистецтв (нині – Інститут мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Т. Рильського; далі – ІМФЕ). Перебування в Уфі українських учених – філологів, істориків, фольклористів, літераторів – сприяло активізації вивчення історії переселення, мови й фольклору українців Башкортостану.

З вересня 1941 до березня 1943 року відділ фольклору Інституту організував сім спеціальних експедицій та індивідуальних поїздок до сіл з переважно українським населенням. У них узяли участь українські письменники П. Панч і О. Копиленко, мовознавець В. Ільїн, мовознавець-діалектолог П. Лисенко, музикознавець М. Береговський, фольклорист М. Плісецький та інші. Їм допомагали уфимці – художник К. Давлеткильдєєв і краєзнавець М. Касьянов.

У результаті поїздок і збору польових матеріалів було підготовлено до друку низку робіт. Однак побачили світ лише статті М. Береговського¹³, і О. Копиленка¹⁴. Решта матеріалів, підготовлених до друку, була відкладена до архіву ІМФЕ.

Це пов'язано з тим, що частину авторів звинуватили в космополітизмі, засудили й відправили до таборів ГУЛАГу¹⁵. Частково зібрані ними матеріали, а саме: українські весільні пісні, а також пісні, записані в республіці автором цих рядків у 1970–1980-х роках, – було опубліковано з коментарями у двотомнику «Весільні пісні»¹⁶, у збірнику «Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии»¹⁷. Автору цих рядків упродовж 20 років довелося вести перемовини з керівництвом ІМФЕ про отримання дозволу на їхню публікацію в повному обсязі. У 1999 році вийшла книга «Завези од мене поклон в Україну...» (В. Бабенко, Н. Пазяк, Ф. Ахатова)¹⁸. Варто відзначити, що через деякі обставини до цієї книги було включено не всі матеріали. На сьогодні видано книгу «Українці в Башкирії» в

повному обсязі, включаючи ті тексти, котрі автори з деяких причин вивели з рукописного варіанта книги.

Публікації матеріалів експедицій українських фольклористів, статей про їхню творчість знайшли широкий відгук не лише у вітчизняній науковій спільноті, але й за кордоном.

З 1970-х років український фольклор почали збирати, узагальнювати й публікувати більш системно. Це не лише вже вказані публікації матеріалів, зібраних українськими вченими в роки Великої Вітчизняної війни. Упродовж 1970–1990-х років автором запропонованої статті було зібрано й опубліковано 195 українських народних пісень з нотами у вищезгаданому збірнику «Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии». Велику роботу з підготовки видання книги провела Ф. Ахатова.

Заакцентуймо увагу й на виданнях викладачів вузів республіки, які досліджують умови й ступінь збереження українського фольклору в Башкортостані, його особливості тощо. Перш за все треба назвати роботи Л. Брянцевої¹⁹ та І. Карпунхіна²⁰. Ці роботи написано на основі матеріалів, зібраних авторами та студентами в багаточисельних експедиціях.

Безумовний інтерес становить книга «Добрим людям на здоров'я...», яка не лише містить рецепти святкових та обрядових страв, описи календарних свят, звичаїв, обрядів, пов'язаних з ними, але й значну кількість українських календарних пісень, інших взірців усної народної творчості українців²¹.

Українська пісня в Башкортостані на довгі роки стала основним об'єктом наукових розвідок Ф. Ахатової. У 1997 році нею було успішно захищено кандидатську дисертацію з названої проблеми. У 2000 році побачила світ книга «Украинские песни в Башкортостане...»²², у якій проведено глибоке наукове дослідження українського пісенного фольклору в республіці. Українська пісня в Башкортостані стала об'єктом її докторської дисертації, присвяченій аналізу побутування східнослов'янського фольклору в Башкортостані, проблемі його взаємовпливу та взаємопроникнення в процесі взаємодії фольклорних традицій різних народів, що населяють нашу республіку²³.

На жаль, не всі жанри українського фольклору вивчені рівномірно, найбільш дослідженим виявився пісенний фольклор. Інші ж жанри поки не стали предметом окремого спеціального дослідження.

Гадаємо, що на порядок денний потрібно поставити проблему збору й видання всіх пам'яток української усної народної творчості в республіці, її системного, глибокого, усебічного наукового дослідження, а також вивчення сучасного репертуару народних українських пісенних колективів, що працюють у республіці. Також залишається надзвичайно актуальним теоретичне осмислення ролі й місця фольклору в збереженні етнічної самосвідомості, його впливу на етнічні процеси й передусім, як уже наголошували, етнічних спільнот, котрі відірвалися від материнського ядра й опинилися в іншо- чи поліетнічному оточенні.

Примітки

¹ Никитин М. Основные моменты колонизации Башкирии // Хозяйство Башкирии. – 1928. – № 6–7. – С. 75; Ефремов В. Из истории Уфимского края: Уфимский край в первой половине XVIII в. // Вестник Оренбургского учебного округа. – 1913. – № 7–8. – С. 238.

² Очерки по истории Башкирской АССР. – Уфа, 1956. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 142, 143.

³ Бабенко В. Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде. – Уфа, 1992. – 22 с.

⁴ Там само. – С. 31.

⁵ Там само. – С. 45.

⁶ Башкирия в Союзе СССР : статистический сб. – Уфа : Статистика, 1972. – С. 14; Вестник статистики. – 1980. – № 7. – С. 45; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР : Госстандарт ЦСУ СССР, 1963. – С. 328; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР : сборный том. – М. : Госстатиздат ЦСУ СССР, 1962. – С. 202; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – М. : Статистика, 1973. – Т. IV. – С. 131; Население СССР: по данным Всесоюзной переписи населения 1979 г. – М. : Политиздат, 1980. – С. 14; Национальный состав населения БАССР: по результатам Всесоюзной переписи населения 1989 г. – Уфа, 1990. – С. 20; Национальный состав населения Республики Башкортостан (по данным Всероссийской переписи населения 2002 года). Статистический сб. – Уфа, 2006. – С. 8.

⁷ Ахатова Ф. Г. Украинские песни в Башкортостане (историко-этнографическое исследование). – Уфа : Гилем, 2000. – С. 26.

- ⁸ Там само. – С. 26.
- ⁹ Там само. – С. 27.
- ¹⁰ *Колтакова Н. П.* Путевой дневник // Фольклор народов РСФСР : межвузовский науч. сб. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1974. – С. 227–232.
- ¹¹ *Ахатова Ф. Г.* Украинские песни в Башкортостане... – С. 29–31.
- ¹² Там само. – С. 34–37.
- ¹³ *Береговський М. Я.* Село Кахновка // Література та мистецтво. – 1942. – 1 черв. – № 11/15. – С. 3.
- ¹⁴ *Копиленко О.* Українські переселенці в Башкирії // Українська література. – 1941. – № 1–2. – С. 193–195.
- ¹⁵ *Ільїн В. С.* Мова сіл Рублівка, Софіївка, Ляшківка Давлеканівського району Башкирської АРСР // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ НАНУ). – Ф. 12, оп. 1, спр. 5, арк. 421–429; *Береговський М. Я.* Експурс у вивчення музичного фольклору українських переселенців у Башкирії // НАФРФ ІМФЕ НАНУ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 3, арк. 3–15; *Лисенко П. С.* До характеристики мови українців-переселенців Башкирії // НАФРФ ІМФЕ НАНУ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 5, арк. 81–108; *Плісецький М. М.* Фольклор українських переселенців у Башкирії // НАФРФ ІМФЕ НАНУ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 3; Ф. 12, оп. 2, спр. 4.
- ¹⁶ Весільні пісні : у 2 кн. / упорядкув. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот. матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – 456 с.; Весільні пісні : у 2 кн. / упорядкув. текстів, примітки М. М. Шубравської ; нот. матеріал упорядкув. О. А. Правдюк. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – 478 с.
- ¹⁷ Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии / вст. ст., сост., примеч. В. Я. Бабенко, Ф. Г. Ахатовой. – К. ; Уфа, 1995. – 240 с.
- ¹⁸ Завези од мене поклон в Україну... Фольклор українців Башкортостану. – Уфа : Изд-во Филиала МГОПУ им. М. А. Шолохова в г. Уфе, 1999. – 168 с.
- ¹⁹ *Брянцева Л. И.* Украинские песни Башкирии // Фольклор народов РСФСР : межвуз. науч. сб. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1980. – С. 28–36.
- ²⁰ *Карпунин И. Е.* Взаимодействие русских и украинских свадебных обрядов в Башкирии // Фольклор и литература Урала / ПГПИ. – Пермь, 1975. – Т. 147. – С. 82–92.
- ²¹ Добрим людям на здоров'я: страви до українських традиційних календарно-обрядових страв / упорядники Василь Бабенко, Ольга Добрава-Лисенко. – Уфа : Изд-во Филиала МГОПУ им. М. А. Шолохова в г. Уфе, 2006. – 88 с.
- ²² *Ахатова Ф. Г.* Украинские песни в Башкортостане (историко-этнографическое исследование). – Уфа : Гилем, 2000.
- ²³ *Ахатова Ф. Г.* Восточнославянские песни в Башкортостане: фольклорные процессы в многоэтническом регионе. – М. : Наука, 2006. – 268 с.